

ПОСТІНДУСТРІАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ СВІТОВОГО РОЗВИТКУ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПОЛІТИКО- ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ТРАНЗИТИВНИХ КРАЇН

У статті досліджено вплив постіндустріальних тенденцій на суспільний розвиток. Проаналізовано специфічні особливості технологічних здобутків сучасності як чинника суспільно-політичної трансформації та розглянуто виклики, що постають перед транзитивними країнами в умовах формування постіндустріальної світо-системи глобалізму.

Ключові слова: постіндустріальне суспільство, транзитивні країни, інформаційна економіка, глобалізація.

Перспективи еволюції світового співтовариства в ХХІ ст. визначаються характером переходу національних систем до нового етапу розвитку виробничих сил: від індустріальної стадії, де домінувало крупне механізоване машинне виробництво, до постіндустріальної, де економічну ефективність визначає використання висококваліфікованої праці, нових знань та методів управління. На базі новітніх інформаційних технологій розгортаються процеси взаємопроникнення культур, вірувань, укладів життя, відбуваються так звані розлами цивілізацій.

Відповідно до пануючого технологічного укладу, що визначає тип соціально-економічної організації, останні більш як два сторіччя світ жив у рамках індустріальної світової цивілізації, котрій передували три століття доіндустріальної. Всі ці п'ять сторіч епіцентром світової цивілізації була Західна Європа, що хвилями поширювала своє панування та вплив, свою систему цінностей на решту світу.

Революція в інформаційних технологіях заснувала нову технологічну систему, яка поширилася по

**ДОБРОВОЛЬСЬКА А.Б.,
кандидат економічних
наук, старший науковий
співробітник,
Державна установа
«Інститут всесвітньої
історії НАН України»**

всьому світу, виступивши домінантою соціальних змін у другій половині ХХ століття. Були створені та впроваджені в масове виробництво персональні комп'ютери, постійно удосконалювалися їх технічні параметри, величезними темпами зростав попит на нові розробки в інформаційній сфері. Перебіг другої половини минулого століття, супроводжували настільки значні зміни, що у фахівців з'явилася потреба визначити зрушення термінологічно. Відповіддю на них стала поява низки нових категоріальних характеристик: постіндустріальне суспільство (Д. Белл), цивілізація «третьої хвилі» (Е. Тоффлер), інформаційне суспільство (М. Маклюен), суспільство мережних структур (М. Кастельс).

Інформаційно-технологічна революція, яку переживає сучасне співтовариство, стала настільки ж значною історичною подією, як і індустріальна революція ХVIII століття. Вона викликала переломи у матеріальній основі економіки, культурі та суспільстві в цілому, заснувала новий принцип соціально-технологічної організації і новий спосіб життя, що витісняє індустріальну систему.

Дослідники постіндустріальних тенденцій суспільного розвитку велике значення надають конвергенції електронно-обчислювальної техніки з технікою засобів зв'язку. На їх думку, «в наступному столітті вирішальне значення для економічного та соціального життя, для способів виробництва знання, а також для характеру трудової діяльності людини набуває становлення нового соціального укладу, що базується на телекомунікація»¹. Саме еволюція техніки, в процесі якої машинна технологія поступилася місцем інтелектуальній, за останні 200 років перетворила суспільство з індустріального в постіндустріальне.

Розглядаючи суспільний розвиток як «зміну стадій», прибічники теорії інформаційного суспільства пов'язують його становлення з домінуванням «четвертого», інформаційного сектору економіки, наступного за сільським господарством, промисловістю та економікою послуг. Технологічна революція у сфері обробки та передачі інформації, яка виступила джерелом і рушійною силою нововведень у суспільстві, була названа Е. Тоффлером «Третьою хвилею» – услід за Першою хвилею, яка породила 10 тисячоліть тому аграрну цивілізацію, та Другою хвилею, що стала джерелом становлення індустріального суспільства².

Інформаційні технології, які пронизують суспільне життя сучасного світу у різних напрямках – горизонтально та вертикально, всередині окремих

країн або регіонів і транснаціонально, утворюють розгалужену мережу комунікацій. Ядром такої нової форми комунікаційної організації суспільства, як зазначає М. Кастельс, є «мережева логіка його базисної структури», яка надає поширюваній інформації особливу специфіку, системно організовуючи всі основні сфери життєдіяльності людей (економіку, політику, освіту, науку, культуру, ціннісні орієнтації та ін.)³. Мережеве суспільство – динамічна, відкрита система, що допускає різні нововведення.

З активним входженням у життя найбільш розвинених країн новітніх інформаційних технологій, пов'язані революційні зміни в людському суспільстві. Нову формацію, інформаційного суспільства характеризує демасивізація та деієрархізація суспільства і культури, деконцентрація виробництва і населення, різке зростання інформаційного обміну, зближення виробництва і споживання, екологічна реконструкція економіки, індивідуалізація особистості при збереженні солідарних відносин між людьми, а також становлення поліцентричних, самоврядних політичних систем. Комплексність та багатогранність впливу цих тенденцій на характер суспільного розвитку вимагає ретельного аналізу прояву їх окремих аспектів, зокрема тих специфічних особливостей, що виступають чинником суспільно-політичної трансформації.

У перехід від Індустріальної епохи до Інформаційної залучені всі країни, та жодна з них не може вибирати свій темп і свою послідовність цього переходу. Структурні зрушення в економічній, соціальній і політичній сферах відповідно до нової технологічної бази і нової соціальної структури постіндустріального суспільства стають безальтернативною умовою виживання у глобалізованому світі. Транзитивні країни не можуть спочатку закінчити свою суспільно-політичну модернізацію, а потім приступити до переходу в Інформаційну добу. Вони повинні здійснювати їх в один і той же час, щоб не залишитися пасивними об'єктами глобалізованого світу та забезпечити якість і рівень соціально-економічного зростання, що відповідає характеру завдань і викликів, висунутих постіндустріальними тенденціями суспільного розвитку. Успішне здійснення суспільно-політичної трансформації передбачає врахування тих специфічних особливостей, що супроводжують перехід до нового етапу розвитку виробничих сил.

Перехід від індустріального до постіндустріального устрою широкі потенційні можливості

щодо трансформації сучасного суспільства. У результаті появи глобальної мережі Internet сформувався єдиний інформаційний простір людської цивілізації, де реалізовано доступ кожної людини до всіх інформаційних ресурсів. Кожен індивід стає хранителем і видавцем своєї власної інформації, не будучи при цьому нічим і ніким опосередкованим. Інформаційні технології значно розширюють можливості для отримання освіти, оскільки стає доступним навчання на відстані. У розпорядженні кожного виявляється гігантський обсяг довідкових даних, на пошук яких раніше доводилося витрачати велику кількість часу. Відкриваються необмежені можливості для культурного обміну, створюються системи електронних бібліотек, проводяться мережеві відеоконференції. Якісні зміни, зумовлені впровадженням інформаційних технологій, впливають на всі сфери життя, в результаті чого трансформується вся ноосфера, відбуваються суттєві зміни у духовному житті суспільства, мисленні, способі життя, формується т.зв. інфосфера⁴.

Всесвітня інформаційна мережа сприяє інтернаціоналізації сучасного світу, усуненню фрагментації суспільства та індивідуалізації пізнання; розцінюється як фактор демократизації, засіб досягнення суспільного згуртування та включення широких мас у єдиний соціальний простір, передумова розвитку людського потенціалу та формування конкурентних переваг. Інформаційні технології стають важливим стимулом розвитку світової економіки. Вони надають можливість усім приватним особам, фірмам і співтовариствам, що займаються підприємницькою діяльністю, більш ефективно і творчо вирішувати економічні та соціальні проблеми.

Постіндустріальний характер економіки впливає на якісну специфіку цивілізаційного розвитку, оскільки перебудовуються і трансформуються всі структурні елементи соціально-економічного устрою суспільства, усі системи взаємодії між ними, орієнтири і рушійні сили соціальних процесів, їх економічні та суспільні механізми, показники й способи виміру ефективності, що вимагає нового бачення, нових підходів і нових планів дії, передбачає наявність умов, що стимулювали б окремих осіб і підприємства до створення наступного покоління технологій, бізнес-моделей і систем динамічного керування⁵.

Особливістю науково-технічного прогресу, що визначає перехід на постіндустріальну стадію, є кардинальна зміна ролі людини у виробничому

процесі, впливі людського потенціалу на динаміку економічного розвитку. Розробка, створення та освоєння нової техніки, технології і технологічних систем пред'являють підвищені вимоги до знань, професійної підготовки, загальної культури працівників. Широка автоматизація виробництва, виникнення принципово нових способів впливу на предмет праці значно активізують процес зміни місця і ролі людини у виробничому процесі. Ці зміни зачіпають не тільки зміст праці, а й характеризують специфічний «людський» зріз інтенсифікації виробництва. Глибокі якісні зміни в організації і поділі праці, соціальній структурі суспільства знаходять своє відображення в еволюції теорій економічної ефективності.

Оцінка значущості індивіда як фактора економічного зростання стала відправною точкою теорії, згідно якої людський капітал починає розглядатися як «цінний ресурс, значно важливіший, ніж природні ресурси або накопичене багатство. Саме людський капітал, а не обладнання чи виробничі запаси є наріжним каменем конкурентоспроможності, економічного зростання та ефективності»⁶. Ідея, що людина виступає рушійною силою розвитку суспільства за рахунок накопичення та використання знань, які передаються від покоління до покоління, була реалізована у категорії «людський капітал» і лягла в основу «концепції національного багатства», сформульованої експертами ООН.

Спосіб виробництва та передачі знань, сама людина і її інтелектуальний потенціал визначають темпи економічного розвитку та науково-технічного прогресу, стаючи головними факторами еволюції суспільства, його найціннішими ресурсами. В умовах наростання постіндустріальних тенденцій принципово змінюється роль знань – вони стають повноцінним товаром і поступово перетворюються на стратегічний ресурс, що забезпечує подальший розвиток суспільства.

Зміцнення суспільства стає залежним від виробництва нових знань, їхньої ефективної передачі через системи вищої освіти й професійного навчання, а також за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій. Відбулася справжня революція в інструментах, за допомогою яких здійснюються створення, поширення й використання знань. Знання, які впливають на всі сфери життя суспільства й всі стадії економічного процесу, вже складно відокремити від продукту або послуги. У центрі такої стратегії знаходиться

система керування знаннями. Її продуктом найчастіше стає надання послуг.

Постіндустріальне суспільство характеризується як нова форма суспільного устрою, яка базується на інформації та знаннях у якості основних джерел економічного прогресу, передбачає становлення класу інтелектуалів як нової еліти, творчу мотивацію виробничої діяльності та формування системи постматеріальних цінностей. Сектор, пов'язаний з виробництвом знань обробкою і розповсюдженням інформації, домінує у господарстві постіндустріальних країн. В економіці, заснованій на знаннях людський потенціал, нові управлінські й маркетингові технології, інформаційні системи стають пріоритетними напрямками інвестицій.

Пріоритет розвитку людського капіталу носить універсальний характер для розвинених країн і країн, що розвиваються; для стабільних економік і систем, які переживають трансформацію. Спроби вибудувати стратегію реформ, що ігнорує потреби людського розвитку, приречені на невдачу, що власне і продемонстрували двадцятирічні підсумки перетворень майже у всіх країнах, що виникли на пострадянському просторі.

Доступ до інформації й знань у все зростаючому ступені визначає моделі навчання, культурного самовираження й соціальної участі, надає можливості для розвитку, більш ефективного скорочення бідності. Знання стають основною силою соціальної трансформації. Інформація трансформована людиною у наукове знання та поширена на основі сучасних телекомунікаційних систем, що утворюють фундамент інформаційної цивілізації, виступає одним з визначальних чинників соціально-економічного та політичного життя. Інформаційний простір сучасного суспільства постає як нова форма культури, в якій комунікація є своєрідним способом існування людей.

Набуваючи глобальний характер, інформаційні технології сприяють розширенню комунікацій та формуванню єдиного комунікативного простору, у рамках якого виробляються свої особливі закони, норми поведінки та світосприйняття. Всесвітня інформаційна мережа, знищивши монополію на інформацію, перетворила її користувачів із пасивних об'єктів інформування на активних суб'єктів самостійного відбору та поширення інформації, визначила переваги нового етапу (порівняно з інформаційними технологіями 60–80-х рр. ХХ століття) розвитку інформаційно-комунікаційних технологій.

Нові політичні та соціальні технології, що виникли у надрах інформаційного суспільства наприкінці вісімдесятих років, надали можливості для більш ефективного функціонування державного апарату (електронний уряд), та підвищення рівня участі громадян у політичному житті (електронна демократія). З точки зору прихильників комунітарної електронної демократії, Інтернет став зручним місцем зустрічей для різних груп за інтересами, професійних співтовариств, споживчих асоціацій тощо. Навколо певних електронних ресурсів виникають Інтернет-спільноти, що експлуатують природне прагнення людей до спілкування з однодумцями.

Інформаційно-комунікаційні технології є одним з найбільш важливих факторів, що впливають на формування суспільства двадцятого першого століття. Їх революційний вплив істотним чином визначає спосіб життя людей, їх освіти та роботи, а також взаємодії уряду та громадянського суспільства. Характеризуючи суспільні зміни, що відбулися під впливом інформаційно-комунікаційних технологій, Окінавська хартія, прийнята лідерами країн «Великої вісімки», вказує що «... стійкість глобального інформаційного суспільства ґрунтується на демократичних цінностях, таких як вільний обмін інформацією та знаннями, взаємна терпимість і повага до особливостей інших людей, що стимулюють розвиток людини», зазначає, що «...інтернет-революція постіндустріального світу визначила нову систему взаємовідносин громадян і держави»⁷.

Уявлення про нову форму взаємодії держави та громадян за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) виникли ще в 70-ті роки ХХ в. Наприкінці 80-х в США виникла концепція «електронного міста», що стала складовою частиною теорії «відродження суспільства» за допомогою організації «електронних спільнот». «Місто в мережі» повинно було не замінити, а доповнити, розширити та змінити реально існуюче місто: воно було продовженням реального міста у віртуальній сфері⁸.

У контексті побудови суспільства, об'єднаного за допомогою засобів глобального зв'язку, інформаційно-комунікаційна революція знайшла своє відображення в процесах інноваційного вдосконалення державного управління впровадженням моделі електронного уряду, що передбачає використання в державних структурах інформаційно-телекомунікаційних технологій на основі проведення

організаційних реформ і формування у державних службовців навичок, спрямованих на поліпшення функціонування держструктур і підвищення рівня надаваних ними послуг.

Електронний уряд, з одного боку, відкриває доступ до законодавчої інформації, а з іншого – дозволяє громадянам і комерційним структурам здійснювати різноманітні операції (від оплати комунальних рахунків до надання звітності до держорганів) через Інтернет. Це сприяє збільшенню транспарентності (прозорості) державної влади, що в свою чергу стимулює загальний процес демократизації. Застосування інформаційних мереж в урядовій інфраструктурі країн третьої цивілізаційної хвилі стало визначальним для оптимізації державного управління. З середини 90-х років ХХ ст. більшість держав світу приділяє увагу розробці та реалізації численних програм по створенню і розвитку електронних урядів. Не тільки демократичні, але і деякі авторитарні політичні режими почали впроваджувати програми по створенню та розвитку електронних урядів у політичну практику.

До товариств, які існують і функціонують у світі глобальних постіндустріальних комунікацій, що стрімко розвинулись на базі інформаційних технологій, стає непридатним традиційне розуміння демократії. Якщо в індустріальному суспільстві найбільш прогресивною формою правління була представницька демократія, то в інформаційному – демократія участі. «Це буде політика участі громадян, – пише засновник теорії електронної демократії С. Масуда, – ... при якій управління здійснюватиметься самими громадянами»⁹. На його думку, майбутньому суспільству належить жити в «компьютопії», де електронні комунікації отримають статус парламентських систем, тобто стануть технологічною базою для створення прямої демократії участі.

За допомогою інформаційно-мережних технологій здійснюватиметься волевиявлення громадян (публічні обговорення у форматі інтернет-форумів, електронне голосування, електронні вибори). «Електронна демократія» розглядається як перспективна форма інтерактивної взаємодії населення та влади у політичних процесах сучасного світу. У найзагальнішому сенсі «електронна демократія» – це демократична політична система, в якій інформаційно-мережеві технології використовуються для виконання найважливіших функцій демократичного процесу: поширення інформації та

комунікації, об'єднання інтересів громадян і прийняття рішень (шляхом наради і голосування)¹⁰.

«Електронна демократія» передбачає транспарентність державної влади, підвищення ефективності політичного управління та активне залучення громадян у прийняття політичних рішень на основі інформаційно-комунікативних технологій. На відміну від електронного уряду, створюваного «зверху» для більш ефективного функціонування державного апарату, електронна демократія орієнтована на якісне підвищення рівня участі громадян у політичному житті, тобто на ініціативу «знизу» в управлінні державою.

На думку ряду авторів, Інтернет здатний забезпечити пряме спілкування громадян і держави, хоча це і пов'язане з певними проблемами технічної властивості та забезпеченням безпеки¹¹. Розглядаються можливості використання комп'ютерних мереж у якості інтерфейсу для проведення виборів і референдумів. «Електронна пряма демократія», яка представляє собою пряме залучення громадян до виборчої діяльності з використанням інформаційно-комунікаційних засобів визнається вищою формою електронної демократії.

Процес розвитку електронної демократії у світі нерівномірний. У демократичних країнах він йде швидше, в авторитарних державах – повільніше або не йде зовсім. Найбільший прогрес можна спостерігати у Західній Європі, де розвиток системи електронної демократії набув планомірний характер, що знайшло своє відображення у Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи з електронної демократії 2009 р., яка стала першим міжнародним документом, що описує електронну демократію в усій її цілісності¹².

Перехід від індустріального до постіндустріального (інформаційного) суспільства веде до трансформації політичних інститутів як при демократичних, так і авторитарних режимах. Ця трансформація характеризується зниженням ролі держави як центру політичного цілепокладання та появою нових претендентів на владу з боку наддержавних структур, суспільно-політичних рухів, бізнес-груп та інших акторів політики.

Технологічні досягнення вплинули на формування нової соціально-політичної культури, дали привід розглядати можливість постійної участі громадян в оцінці проблем, що стоять перед суспільством, та визначенні необхідних суспільних змін. Електронні засоби комунікації розцінюються як засіб, що дозволяє підтримувати принципи

прямої демократії, є ефективним інструментом реалізації зворотного зв'язку та забезпечення безперервної масової участі у політичному процесі, підвищує рівень громадської й політичної активності та інформованості мас.

Процеси глобалізації інформаційного простору помітно активізували всесвітні громадські організації та рухи, що поряд з транснаціональними корпораціями увійшли до складу вагомих суб'єктів планетарної політики. Широке використання сучасних телекомунікаційних технологій змінило принципи та форми політичної організації на планетарному просторі. Взаємодія значної кількості груп, організацій та рухів на основі інформаційних мереж, що забезпечує достатній ступінь узгодженості їх дій, дала привід говорити про виникнення «глобального громадянського суспільства», основними елементами структури якого є некомерційні організації.

Удосконалення технології комунікаційних мереж надало можливість впровадження новітніх інформаційних розробок у повсякденне життя мільйонів людей, стало потужним імпульсом глибоких змін у різноманітних сферах суспільства. Інтегруючи світ в глобальних мережах, інформаційні технології постіндустріального світу сприяють руйнуванню комунікаційних бар'єрів (етнічних, релігійних, державних). Суспільство стає більш відкритим і динамічним.

Постіндустріальна економіка як сфера виробництва інновацій та інформації створила технологічну основу глобальної інтеграції. Інтенсифікація зв'язків і взаємодій у сучасному світі стимулювала якісний переворот у фундаменті суспільного виробництва, у способі буття та образі життя людей, створила передумову його об'єктивної єдності. Єдність господарських зв'язків, взаємозалежність політичних рішень і процесів активізувала глобалізацію світової економіки, політики й культури.

Технології постіндустріального світу роблять національні кордони більш прозорими, що зменшує обсяг національного суверенітету і змінює становище держави як головного суб'єкта міжнародних відносин. У світі, що глобалізується взаємодіють не тільки держави, але все більше території і регіони, оскільки найбільш швидко зростаючі галузі виробництва за своєю природою наднаціональні.

Вихід промислової діяльності та відповідних економічних структур за межі національної держави вплинув на структуру сучасного суспільства,

змінивши його соціальні схеми. Потужні потоки інформації та новітні технології засобів зв'язку ущільнюють інформаційне середовище. Вони сприяють прискореному переміщенню символів, знань, зразків поведінки від одного суспільства до іншого, служать джерелом стандартизації пропозиції, уніфікації потреб споживачів в усьому світі. Інформаційна революція та поява єдиного інформаційного простору, спрощення міжнародних зв'язків спровокували стрімке посилення комунікацій, особливо на кордонах зіткнення різних народів і цивілізацій.

Оцінка наслідків глобалізації інформаційного простору не є однозначною. Вона відображає розшарування країн світу як за кількісним, так і за якісним впливом процесу включення у всесвітній інформаційний простір, що поширюється як на економічну, так і на соціокультурну сферу. Об'єктивну тенденцію глобалізації інформаційної сфери, що забезпечує вільний рух інформаційних потоків, в умовах наростання взаємозв'язку й взаємозалежності окремих націй, народів і країн та гегемонії світових лідерів супроводжує порушення балансу інформаційного обміну. Вивільнений розвитком техносфери потенціал глобалізації проявляється в економічній, політичній і культурній уніфікації, яка супроводжує глобальну експансію країн третьої цивілізаційної хвилі.

Завдяки різкому збільшенню потоків інформації при якісному посиленні ролі нечисленних глобальних медіа-імперій, що монополюють панують на інформаційних ринках, нечувано збільшилися можливості контролю та цілеспрямованої обробки масової свідомості через ЗМІ та інші засоби комунікації. Багато в чому дискредитовані та девальвовані, у минулому звичні для величезних мас людей, цінності, образи ідентичності, стандарти життя. Сучасні інформаційні технології, з одного боку, сприяють інтенсифікації міжкультурних взаємодій, з іншого боку – подальшій фрагментації й диверсифікованості культур, що становить зворотний бік глобалізації й результатом чого є висування на передній план національних, релігійних, соціокультурних, політико-культурних та інших розходжень.

Електронні засоби комунікації створюють особливі форми прямого міжперсонального спілкування, поза посередництво соціальних і політичних утворень, що сприяє дробленню суспільства. Колишні форми соціально-класової та етнонаціональної солідарності розпадаються. Поглиблюється

ся плюралізація позицій, інтересів і поглядів людей. Розмежування на основі географічної фрагментації фізичного простору доповнилось розмежуванням на основі плюралізації віртуального простору, що стало засобом самоізоляції сучасної людини. Розвиток техносфери призвів до появи штучного середовища життєдіяльності людини подеколи агресивного щодо духовної культури. Розповсюдження інформаційних технологій посилює культурний взаємовплив, знижує потенціал саморегуляції особистості, виступає передумовою маніпулювання свідомістю у планетарному масштабі. Технології масової комунікації розширюють можливість ідеологічного впливу та формування суспільних настроїв, стають передумовою виникнення нових форм контролю особи й суспільства.

Окрім проблеми взаємодії та взаємозалежності національних співтовариств, глобалізація інформаційного простору по-новому поставила проблему ідентичності. Як ніколи раніше проявляється вплив інформаційних потоків, що розмивають саму індивідуальність. Самоідентифікація особистості усе в більшому ступені орієнтується не на стійкі культурні моделі (національно-цивілізаційний вибір, етнічну, конфесійну, соціальну і т.п. приналежність), а на віртуальні. Взаємозв'язок мінливості та стійкості спрямовує вектор соціокультурної динаміки сучасності, що характеризує глобальне суспільство, у напрямок ерозії цінностей національної держави. Підключення до процесів постіндустріального розвитку стало тим фактором, що зламує традиційні культурні змісти та моделі поведінки на основі запозичення (часто поверхневого) досвіду країн, що домінують у інформаційному просторі, призводить до кризової трансформації національно-цивілізаційної ідентичності суспільства. Відповідно небувало актуальність здобуває відродження у країнах наздоганяючого розвитку стійких цінностей – етнічних, конфесійних, реконструювання власних передісторії й ідентичності. Універсалізація побуту й стандартів споживання підсилює прагнення національної спільноти зберегти й підтримати пізнаване обличчя – носій унікального культурного досвіду. Відкритий простір інформації й комунікації розширює можливості участі у такому досвіді.

В умовах максимізації економічної, науково-технічної та культурної взаємодії, підтягування країн «запізнілої» індустріалізації до виробничих та споживчих стандартів світового економічного

авангарду неминуче супроводжується як світогосподарською так і культурною інтеграцією незалежно від їх цивілізаційної приналежності та рівня розвитку. Продуктом глобалізації у галузі політичного розвитку світової соціальної системи стала «демократизація» європейських держав пострадянської орієнтації. Її просування забезпечено масовими комунікаціями, які створюють «глобальний демонстраційний ефект», що є джерелом суспільних змін і інструментом «зламу цивілізацій».

Як результат глобальної комунікації та чинник процесів глобалізації світової економіки, інформаційна модель цивілізації підсилює її динамічність, що знаходить своє відображення у кардинальній зміні політичної картини світу. Інформаційно-комунікаційна революція примноживши канали, форми та способи поширення стандартів техногенної цивілізації, прискорює її експансію. Сучасні технології зв'язку стали імпульсом нової якості розвитку, створили передумову об'єднання людства в межах глобального інформаційного простору. Водночас новітні інформаційно-комунікаційні технології значно посилити потенціал зовнішніх впливів на економічне, соціальне культурне і політичне життя суспільства.

У постіндустріальному світі істотно змінилися механізми глобалізації та методи силового впливу. Продовжує знижуватися роль військової сили на користь політичного та економічного впливу західних країн у периферійних регіонах, ефективність використання яких сьогодні значно підвищилася. Вагомим чинником політики та геополітичної конкуренції виступають телекомунікаційні технології, які у поєднанні із сучасними гуманітарними технологіями надають широкі можливості маніпулювання способом пізнання, формування суспільних цінностей та впливу на масову свідомість у світовому масштабі.

Електронні мас-медіа перетворилися на могутнє знаряддя інформаційного тиску та політичного впливу на громадську свідомість. Вони не тільки формують суспільну думку, але й безпосередньо впливають на прийняття політичних рішень. Засоби масової інформації активно використовуються постіндустріальним світом для формування стійких позицій на світовій арені. Інформаційно-телекомунікаційна революція, зробила неефективними, неспроможними традиційні методи й засоби пропаганди й контрпропаганди. В умовах глобального інформаційного простору на їх місце приходять глибоко розроблені, багаторівневі й

диверсифіковані PR-технології, що справляють вплив не тільки на раціональному, але й, насамперед, на емоційно-психологічному, підсвідомому, ірраціональному рівнях.

В епоху усе більшого удосконалення інформаційно-телекомунікаційних технологій, коли незмірно зросло значення так званої символічної комунікації, сам по собі об'єкт іміджу може не мати особливого значення. При цьому, як правило, значимість здобувають не стільки реальні дії окремо взятої людини, колективу, організації, держави, скільки те, як вони оцінюються й сприймаються, у якому контексті вони подаються й т.д. Новітні технології інформують аудиторію, маніпулюючи її свідомістю, трактують інформацію на користь зацікавлених сторін.

На глобальному рівні зберігається значний дисбаланс впливу на політику та економіку на користь інтересів великого бізнесу. Застосування за принципом мережної організації інформаційних технологій в організаційно-технічному забезпеченні діяльності корпоративно-фінансовими структурами підвищило їх вплив у глобальному економічному просторі та посилило тенденції фінансової глобалізації. Під впливом глобальних інтеграційних процесів формується нова структура світоустрою, відбувається закріплення нових центрів світової політики. Таким чином, зміни у продуктивних силах ведуть до зміни всіх інших галузей життя, включаючи і політичну сферу.

Вплив глобалізації на регіональний політичний розвиток не є однозначним. Критики вказують на нерівномірність в отриманні вигод від неї та на подальше збільшення розриву у рівні життя різних країн. Оптимістичні прогнози «з приводу триумфу демократії в усьому світі в 1989 р., – попереджав І. Валлерстайн ще на початку 1990-х років, – не зможуть довго приховувати відсутність якої б то не було серйозної перспективи для економічних перетворень на периферії капіталістичної світо-економіки»¹³. Єдиний та уніфікований світ не є метою глобалізаційного процесу, глобалізація цілком допускає нерівність і навіть припускає поділ світу на «центр» і «периферію».

Встановлення контролю над рештою світу, що досягається у ході нинішнього етапу глобалізації, не передбачає включення «периферії» до складу єдиної цивілізації, яка будується на західних принципах демократії та економічного лібералізму. Постіндустріальний етап глобалізації поширює на весь світ дію механізмів, що породжують нерів-

ність. На відміну від держав «ядра», транзитивні країни належать до «полупериферії» і «периферії» світ-економіки і відіграють пасивну роль, являючись об'єктами глобалізації. При цьому, якщо провідні західні країни мають у своєму розпорядженні ресурси, що дозволяють пом'якшити наслідки майнової поляризації суспільства, у світовому масштабі відповідні механізми відсутні.

Транзитивні держави, керовані слабкими нестійкими урядами, служать переважно сировинною базою світової економіки, та економічно залежні від «ядра». Вони володіють менш диверсифікованими економікою та структурою експорту, що робить їх набагато більш уразливими для коливань цін на сировину потрясінь на міжнародних фінансових ринках. Крім того, такі країни мають менші можливості на переговорах, де встановлюються норми, що регулюють ринки. Пропоновані Заходом рецепти структурної перебудови економіки, приватизації, відкриття ринків здебільшого не дають позитивних результатів¹⁴.

Накладення та взаємопосилення проблем і протиріч, породжених «ефектом одночасності» процесів модернізації, націєтворення та посиленої постіндустріальними тенденціями глобалізації, перетворили більшість країн «периферії» та «напівпериферії» світу в економічних і політичних аутсайдерів. Пресинг глобальної економічної раціоналізації, загальна фінансова залежність, скорочення ресурсів для здійснення державної соціальної та економічної політики, прогресуюче соціальне розшарування, на тлі впливу нав'язуваних ЗМІ недосяжних для більшості населення західних споживчих стандартів, посилюють зростаючу неефективність держави. Країни, що не витримали пресингу нового глобального економічного порядку, деградуєть і корумпуються. У них порушується економічна рівновага та діє інволюційний механізм інтенсивної економіки. Для такого роду держав цілком реальна небезпека повної втрати соціальної та мобілізаційної функцій, контролю над подіями на їх території.

Під впливом змін у продуктивних силах виникають і інші протиріччя. Постіндустріальний світ, що використовує новітні інформаційні технології, більше не потребує великих обсягів робочої сили. Водночас транзитивні країни «полупериферії» мають її в надлишку, що породжує протиріччя між цілями – входження в постіндустріальний світ та забезпечення зайнятості населення. Інформаційна революція в країнах Заходу, з одного боку, різко

ослабила їх зацікавленість у природних і трудових ресурсах держав «периферії», а з іншого – створила ресурс, практично безкоштовне тиражування якого дозволяє західним корпораціям отримувати багатомільярдні прибутки¹⁵.

Виступаючий в якості ядра світової системи Захід, завдяки забезпеченню з боку периферії товарами реальних секторів економіки, отримав можливість перекваліфікуватися на переважний розвиток сфери сервісу. Перед країнами, що знаходяться у стані соціально-політичної модернізації, постали нові виклики, сформовані новою глобальною ієрархією з постіндустріальним центром і периферією розрив між якими дедалі збільшується, а місце залежить від ступеня опанування надбань постіндустріальної економіки. Глобалізація актуалізує проблеми транзитивних країн з їх незрілими ринками та слабкими інститутами, ще більше посилюючи проблему нерівномірності розвитку, та породжує додаткові загрози. Процеси диференціації сьогодні торкаються вже не тільки індивідів, корпорацій, класів, але і цілих держав та регіонів.

У період зародження постіндустріальних тенденцій, здавалося, що глобалізація обумовлена експансією загальнолюдських цінностей, а економічний розвиток в умовах інформаційної революції набуде безкризового характеру. Однак надії, які з'явилися в 80-х роках ХХ століття, що інформаційне суспільство стане самим вільним і демократичним, оскільки «інформація є найбільш демократичним джерелом влади» та відкриває можливість участі в суспільному виробництві без істотного накопичення первинного капіталу, не виправдалися. Хоча інформація і стає все більш доступною, та вона виявилася найменш демократичним фактором виробництва, бо доступність не те ж саме, що володіння¹⁶.

Країнами, що перебувають у стані соціально-політичної модернізації, слід вважати на те, що придбання знань, на відміну від фінансових капіталів, – процес набагато більш тривалий та складний. Якщо потоки капіталів і сьогодні залишаються різноспрямованими, то потенційні творці знань мігрують виключно з «периферії» до «центру». Контроль над найбільш рідкісним ресурсом того чи іншого суспільства, найбільш рідкісним фактором виробництва забезпечує можливість перерозподіляти на свою користь частину суспільного багатства. У сучасному світі таким ресурсом стали знання – здатність людини засвоювати інформацію та застосовувати отримані навички та вміння у різ-

них сферах своєї діяльності. Таким чином, підставою сучасних форм нерівності є нерівна участь у розгортанні технологічної революції. Відповідно, скористатися мобілізаційними можливостями технологічної революції у повній мірі можуть лише ті країни, які опинилися в авангарді постіндустріальних тенденцій.

У 90-ті роки минулого століття, коли науково-технічний прогрес остаточно утвердився як найважливіший чинник економічного розвитку та основа конкурентоспроможності держав і фірм, конкуренція на світовому ринку прийняла специфічні форми: конкурентна боротьба змістилася у бік боротьби за знання, творчий потенціал людини, а основою успіху та виживання стали нововведення, що підвищують продуктивність праці. Найбільш перспективною моделлю розвитку економіки стала стратегія інноваційного розвитку та всілякого врахування процесів глобалізації інформаційного простору.

Інформаційні технології посилюють і збільшують процеси економічних, політичних і культурних змін, що відбуваються у всіх країнах, оскільки існує складна взаємодія між технологією, суспільством, економікою, культурою та політикою. Ця взаємодія, як стверджував Мануель Кастельс «перетворює світ, але не обов'язково на краще. Це цілком і повністю буде залежати від нас, від того, як ми, люди, використовуємо ці технології та пристосовуємо їх до наших потреб, наших мрій, наших проєктів у конкретних життєвих умовах у кожному суспільстві та для кожної людини»¹⁷.

Географічне поширення інформаційно-комунікаційного сектора в його екстенсивному розвитку породжує штучне прищеплення постіндустріальних надбань як суспільствам, що перебувають на стадії індустріального, так і аграрного розвитку. Рівень трансформаційного впливу світової інформаційної структури на окремі країни та регіони визначає ступінь її включення у систему суспільних відносин даного соціуму. У процесі зіткнення трьох цивілізаційних хвиль відбувається глобальне нашарування окремих ознак інформаційного суспільства. Для більшості пострадянських країн цей вплив має скоріше кількісний (поширення технологій), ніж якісний характер (соціальна та економічна трансформація).

В таких умовах успішність політико-модернізаційних процесів залежить від ефективності національної держави, її здатності реалізовувати національні інтереси. Безвідповідальним з точки

зору національної безпеки є пасивне входження в глобальний інформаційний простір, що протікає як реакція на історичний виклик країн третьої цивілізаційної хвилі. Країни, в яких поширення новітніх технологій інформаційного суспільства відбувається під тиском необмеженого прагматизму притаманного екстенсивно-індустріальній стадії розвитку їх національних економік, стають пасивними заручниками глобалізаційного процесу.

В умовах, коли телекомунікаційні технології постіндустріального світу надають широку можливість впливу на масову свідомість у світовому масштабі, та відповідно виступають вагомим чинником політики та геополітичної конкуренції, важливою складовою стратегії розвитку та чинником формування національної безпеки стає гуманітарна політика.

Успішність трансформаційних перетворень залежить від того наскільки розвиток і впровадження технологій постіндустріального світу відповідає потребі консолідації національної держави. Застосування нових технологічних рішень, що радикально змінює інформаційний ландшафт країни, його сегментація мають бути вираженими як з технологічної так і соціально-економічної та політико-ідеологічної точки зору. Безсистемний розвиток інформаційних ресурсів унеможливує їх становлення як визначального чинника соціально-економічного зростання. Нерозвиненість інформаційної складової державного управління залишає на малоефективному рівні комунікаційні зв'язки між державною владою та суспільством. Слід враховувати, що застосування окремих рішень з арсеналу інформаційних технологій (попри наявність певного наукового та виробничого потенціалу) є неефективним щодо обсягу капіталовкладень.

Небезпеку становить мінімізація змістовного наповнення, примітивізація змісту інформаційних повідомлень. Незначний обсяг і низька якість знання в загальному обсязі інформації, що отримує споживач, призводить до обмеження поінформованості населення, негативно відображається на дієздатності та ефективності отриманого знання, на можливості його застосування, а відповідно і на спроможності суспільства впливати на владу та брати активну участь у політичному житті країни. Негативними прикладами є: правова та юридична безграмотність і беспорядність населення на фоні політичної насиченості інформаційного простору; значне відчуження між публічною інформацією, раціональним знанням та державною політико-

правовою інформацією; інформаційна інфляція на основі максимізації кількісного обсягу інформації та штучного скорочення наукового, раціонального та змістовного знання.

У цьому сенсі слід прагнути до того, щоб ідеологічна функція ЗМІ еволюціонувала в технологічно-економічну як критичний компонент інформаційної економіки і, відповідно інформаційного суспільства. Неприпустимою є практика, коли встановлення контролю над інформаційною сферою (на що зокрема спрямована система ліцензування) використовується владними структурами як засіб самозбереження. Потенційно небезпечною є концентрація засобів масової інформації у руках невеликої групи власників, що породжує можливість впливу на суспільну думку стосовно загально значимих подій, оскільки таким чином одним з об'єктів загрози стає маніпулювання свідомістю через формування моральних і національних ціннісних орієнтирів, а також руйнування моральних підвалин суспільства.

У той же час національні мас-медіа подеколи демонструють соціальну безвідповідальність, обслуговуючи не стільки суспільні скільки вузько групові корпоративні інтереси. Змістовне забезпечення інформаційних мереж формується під впливом переваг інформаційних стратегій та суб'єктивних критеріїв їх власників. Зацікавленість власників ЗМІ за суб'єктивними критеріями визначає ступінь важливості фактів і статус особи чи організації, інтерпретує дійсність, створюючи псевдореальність. Негативізм відтворення реальності і висвітлення політичних процесів та їх учасників формує цинізм і політичну апатію суспільства. Національним урядам слід зважати на те, що розходження між декларованими ідеалами, створеним іміджем і реальністю підвищує вразливість до зовнішньої ідеологічної експансії. Відповідно відсутність довгострокової національної інформаційної стратегії та політики стоїть на заваді формуванню мобілізуючого, цілісного, єдиного інформаційного простору, а відповідно і впровадженню в нього об'єднуючої суспільство національної ідеї.

Вважаючи нате, що друга половина ХХ – початок ХХІ століття відзначені граничною поляризацією соціальної структури та виникненням соціального протистояння на міжнародному рівні, глобальною конкуренцією за світові ресурси і породженням нею масовим поширенням технологій формування свідомості, недостатність політичної волі та інвестиційних ресурсів для підтягування

національної інформаційної системи до рівня глобально-домінуючих систем є небезпечною щодо можливості витримувати тиск з боку глобальних інформаційних мереж. В умовах суспільно-політичної модернізації проблема самоідентифікації та формування власного іміджу постає надзвичайно гостро, якщо вийшовши зі сфери ідеології та, відмовившись від інформаційної політики, держава віддає її на відкуп ринковій стихії. Стихійний процес формування інформаційного поля країни є потенційно небезпечним як з точки зору зовнішньополітичних чинників, щодо її позитивного сприйняття світовим співтовариством, так і з точки зору погіршення стану соціально-психологічного середовища, що підіймає проблему екології інформаційного простору до рівня питань національної безпеки.

Відсутність на державному рівні активної політики у галузі культури та інформації, що пропагує позитивні національні символи, веде до уніфікації ціннісних орієнтирів споживачів інформації, примітивізації та стереотипізації суспільної свідомості, підміни національних ідеалів віртуальними. Відповідно актуальним завданням стає створення адекватного образу держави та його інтенсивне просування в глобальному інформаційному просторі; формування почуття самоповаги громадян та поваги до країни, де вони проживають. Ці можливості успішно використовують, найчастіше не найпривабливіші з погляду багатства культурної спадщини країни, де цілеспрямовано підтримують образи національної культурної самобутності, заробляючи іміджевий капітал і на новітніх інформаційних технологіях, і на етнокультурних традиціях.

На нашу думку, найважливішою складовою позитивного образу держави залишається динаміка якості життя. Ключовою складовою тут є оцінка особистого майбутнього в контексті перспектив розвитку країни. У той же час на формування позитивного сприйняття держави як усередині самого національного співтовариства, так і за його межами впливає насамперед рівень соціального самопочуття її громадян.

Як правило, серйозними перешкодами трансформаційного періоду стають слабка сприйнятливність соціальних інститутів до стратегій інноваційного розвитку, низький рівень довіри, що викликає труднощі втілення індивідуального творчого досвіду в макросоціальні стратегії розвитку держави. В умовах, коли надлишкова нерівність і су-

путні їй соціальні проблеми підтримують інерцію негативного бачення перспектив подальшого розвитку, оцінка особистого майбутнього в контексті перспектив розвитку країни стає усе більше негативною. У цьому зв'язку постає питання про необхідність створення й підтримки стимулюючого розвитку інституційного середовища, соціальних та економічних умов, сприятливих для розвитку інноваційної економіки, наукового потенціалу й, головне, різних форм соціальної творчості.

Збіг у часі настання постіндустріальної цивілізації та початку політичного транзиту пострадянських країн значно ускладнив для них перехідний процес, оскільки завдання здійснення перетворень у руслі постіндустріального суспільства доповнено рядом інших трансформацій. Наприкінці ХХ ст. вони розпочали кілька фундаментальних переходів: від авторитарної держави до держави демократичної; від командної економіки до ринкової; від економічної автаркії до включення в глобальну економіку; від ідеологічного контролю до свободи слова та інформаційної олігополії. Такі завдання країнами Заходу на момент вступу в постіндустріальну епоху були вже вирішені.

Змістом перехідного періоду країн пострадянського простору є перетворення вихідного стану соціально-економічної системи та перехід її в новий якісний стан. Особливу значимість при цьому набувають трансформації економічних відносин, метою яких є підвищення ефективності виробництва та пов'язаний з цим пошук ефективного власника. Проблемою для багатьох країн постсоціалістичного табору стала нездатність перетворити наявну громіздку економічну систему, що відповідала вимогам, індустріальної епохи, відповідно до потреб постіндустріального, інформаційного суспільства. Система державного управління та система економічних відносин не змогли повною мірою адаптуватися до вимог гнучкості та адаптивності, мережевої структури, пріоритету особистості, промисловістю не були затребувані технологічні та організаційні інновації.

Перехід до постіндустріального суспільства зовсім не означає зменшення ролі матеріального виробництва. Більш того, воно повинно й надалі інтенсивно розвиватися, використовуючи якісно нові фундаментальні наукові результати для розробки принципово нових технологій, що дозволяють з одного боку отримати якісно нові продукти, а з іншого зменшити витрати, в першу чергу енергетичні, на їх виробництво. Водночас слід

зважаючи, що технологічна модернізація, проведена без модернізації соціальної, матиме лише коротко-строковий ефект, оскільки саме соціальна сфера забезпечує соціальну адаптацію та відтворення досягнень технічної модернізації, тобто соціалізацію модернізації.

У рамках перехідного періоду в економіці існують старі форми життя поряд з новими та відбувається їх протистояння. Різко зростає динамізація в суспільно-політичних процесах. Підвищується альтернативність і багатоваріантність соціально-економічного розвитку. Поступово посилюється значимість нових форм соціально-економічних відносин, що завершує становлення нової якості соціально-економічної системи. Важливий вектор трансформації – це зміна ролі держави. Необхідною умовою соціально-економічної трансформації є розвиток якісно нових функцій держави, спрямованих на поступове становлення постіндустріального суспільства та пов'язаної з ним нової господарської структури економічної системи. До них можна віднести прийняття на себе державою функцій у сфері становлення та забезпечення функціонування національної економіки, що від-

повідає реаліям постіндустріальної стадії розвитку економічної системи.

У ході трансформації соціально-політичної системи особливе значення набуває інституційна функція держави. Це пояснюється, по-перше, необхідністю формування та вкорінення нових інститутів, створення зразків (еталонів) функціонування суб'єктів у новому середовищі, по-друге – потребою в забезпеченні наступності розвитку, підтримці життєдіяльності громадян і соціально важливих економічних суб'єктів. Успішність трансформаційних перетворень, а відповідно і майбутнє транзитивних країн напряму залежить від обраного ними курсу реформ. Дії уряду і держави при розробці та реалізації модернізаційної політики мають визначатися стратегічним напрямом формування інформаційної економіки, впровадженням принципів, механізмів, культури, системи і структурних елементів постіндустріального суспільства. Вони також вимагають ствердження національних ціннісних орієнтирів, духовних і моральних підвалин, що сприяли б об'єднанню суспільства навколо духовних цілей і цінностей постіндустріальної доби.

ПОСИЛАННЯ:

- 1 Белл Д. Социальные рамки информационного общества // Новая технократическая волна на Западе / Д. Белл. – М.: Прогресс, 1986. – С. 330.
- 2 Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер. – М.: АСТ, 2010. – 784 с.
- 3 Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс, пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – С. 164.
- 4 Соловьёв И. О происхождении и содержании понятия «инфосфера». Инфосфера как объект исследования наук об информации / И. Соловьёв // Фундаментальные исследования. – 2013. – № 6.
- 5 Иноземцев В. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы / В. Иноземцев. – М.: Логос, 2000. – 304 с.
- 6 Беккер Г. Человеческий капитал (главы из книги) / Г. Беккер // США: экономика, политика, идеология, 1993, № 11-12. – С. 46.
- 7 Окинавская Хартия глобального информационного общества [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.iis.ru/library/okinawa/charter.ru.html>.
- 8 Иноземцев В. Глобализация и неравенство: что причина, что следствие / В. Иноземцев // Россия в глобальной политике. – 2003. – №1. – С. 154–162.
- 9 Масуда Е. Компьютопия / Е. Масуда // Философская и социологическая мысль. 1993. – № 6.
- 10 Шляхтина С. Электронное правительство в цифрах и фактах / С. Шляхтина // Компьютер Пресс. – 2007. – № 2.
- 11 Ровинская Т. Информационное общество в теории и на практике / Т. Ровинская // МЭ и МО 2013. – №12. – С. 86.
- 12 CM/Rec(2009)1 государствам-участникам Совета Европы [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://idemocracy.ru/projects>.
- 13 Валлерстайн И. После либерализма / И. Валлерстайн. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – С. 122.
- 14 Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире / И. Валлерстайн. – СПб.: Университетская книга, 2001. – 416 с.
- 15 Иноземцев В. Глобализация и неравенство: что причина, что следствие / В. Иноземцев // Россия в глобальной политике. – 2003. – №1. – С. 154–162.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс, пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – С. 4.

Dobrovolska A.B. Postindustrial trends of the world development and their impact on the political and transformation processes in the transitive countries / Institute of World History, National Academy of Sciences of Ukraine.

The article investigates the influence of post-industrial trends on the social development. Specific features of the contemporary era of technological advancements as a factor of socio-political transformation are analyzed and discussed the challenges faced by transition countries in the emerging post-industrial world system of globalization.

Keywords: post-industrial society, transitive countries, information economy, globalization.

Добровольская А.Б. Постиндустриальные тенденции мирового развития и их влияние на политико-трансформационные процессы транзитивных стран / Государственное учреждение «Институт всемирной истории НАН Украины».

В статье исследовано влияние постиндустриальных тенденций на общественное развитие. Проанализированы специфические особенности технологических достижений современности как фактора общественно-политической трансформации и рассмотрены вызовы, возникающие перед транзитивными странами в условиях формирования постиндустриальной мир-системы глобализма.

Ключевые слова: постиндустриальное общество, транзитивные страны, информационная экономика, глобализация.

Стаття надійшла до редколегії 18.12.2014

Прийнята до друку 06.04.2015